

het natuurlijk gaat om productiemiddelen, hetgeen echter neerkomt op afschaffing van vrijwel alle privaatrecht, daar al wat van de productie overgespaard wordt zonder te worden geconsumeerd of wel productiemiddel is of wel daarin kan worden omgezet. Nu zou ik hier reeds willen opmerken, — later zal op deze kwestie moeten worden teruggekomen —, dat het beeld Gods in den mensch zich uitplooit en in den enkelen mensch, en in de groep, en in de gemeenschap, in verband waarmee individueel bezit, groeps- en gemeenschapbezit moeten daarover beslissen. Hoe het privaatrecht van zelf weg, dan kunnen en moeten we dat rustig aanvaarden. Maar zich systematisch te keeren tegen het privaatrecht als zodanig komt mij voor den Christen ontoelaatbaar voor: Gods Woord verbiedt dit bezit niet alleen, maar baseert er zich veelzins op. Ik moet overigens hierbij opmerken, dat socialisatie gedeeltelijk of algemeen zal zijn, zooals van zelf spreekt. Is zij gedeeltelijk, dan zal zich het privaatrecht wel verplaatsen en omvormen, maar zal het niet verminderen, nog veel minder verdwijnen. Is de socialisatie algemeen, dan is het wel zeer de vraag, of er niet veelzins nog op de consumptie bezuinigd zal worden door hen, die clandestien productiemiddelen willen vergaren en er macht en invloed door willen uitoefenen, maar als dit inderdaad mocht worden voorkomen, dan zal ieder zoo sterk mogelijk consumeren, — omdat het overgespaarde toch niet productief kan worden aangewend —, hetgeen dus de woelde in de hand werken zal en algemeene verarming in zijn nasleep hebben zal. Zodoende moet men wel tot de conclusie komen, dat ook op dit punt zelfs van de meest idealistisch opgevatte socialisatie geen heil is te verwachten."*)

K. D.

*) Proeve eener theorie der economie blz. 261, 262.

WIJSBEGEERTE.

In de school der wijsbegeerte.

XXX.

Kant en de godsdienst.

Zooals de mensch is, is zijn wijsbegeerte. Want wijsbegeerte is niet het uitrekenen van een vraagstuk, gelijk in de wiskunde, maar het zoeken en construeeren van waarheid in den meest uitgebreiden zin van het woord, en in dit werk laat ook het hart zijn invloed gelden. Wijsbegeerte is een daad van den ganschen mensch.

Gelijk een wijnstok uit de sappen, die hij opzuigt, alles tot wijnstok, — gelijk de distel in zijn contactleven met de natuur, alles tot distel maakt, zoo ook de filosoof, die met de waarheid in aanraking komt.

Wanneer Spinoza uit de elementen der waarheid zijn wijsbegeerte distilleert, wordt alles Spinoza. Nietzsche maakt alles wat hij denkend samenbrengt tot Nietzsche.

Ook bij Kant is de wijsbegeerte, in dezen zin, een product van zijn karakter en persoonlijkheid. Wie was hij als mensch?

Kant stamt uit een heel arm, eenvoudig, en vroom gezin. Zijn vader, die het bloed der stoere, principiële, en ernstige, Schotten van zijn voor-gezicht geërfd had, was een klein zadelmakertje in Konigsbergen, in zijn leven een voorbeeld van eerlijkheid en arbeidszaamheid. In zijn godsdienstige overtuiging en belijdenis was het gezin piëtistisch, en in deze strenge confessie is ook Immanuel opgevoed. De vader van het gezin vertegenwoordigde het ascetische, wereldschuwende, element; de moeder het mystiek, warm-gemoedelijk, naar heiligheid strevend, element van het piëtisme.

Immanuel Kant heeft later meermalen met waardeering uitgesproken, dat deze piëtistische opvoeding een beschuttenden invloed heeft uitgeoefend op zijn leven, en het middel is geweest, waardoor zijn hart voor zondige afdwalingen is bewaard gebleven. Nog in zijn verren ouderdom verklaarde hij: „Mijn moeder heeft de eerste klemen van het goede in mij geplant en verzorgd. Hare leerlingen hebben een blijvende, heilzame, werking gehad in mijn geheele leven”.

De karaktergave van gestrenge eerlijkheid teekent zich af in Kant's filosofie, waar hij, niet alleen de wereld buiten hem, maar ook zijn eigen kenvermogen aan een onmedoogende kritiekproef onderwerpt. Hij toont liever alles te willen loslaten en derven, dan in een illusie te leven. Hij verwerpt allen schijn, ook al moet hij er de traditie der eeuwen om verliezen.

De zieleigenschap van moreelen ernst en plichtsbeseft zien we duidelijk tot uiting komen in de zedeleer, waar Kant handhaaft de heilige autonomie van het geweten, en alle daden afkeurt, die niet uit de goede gezindheid voortvloeien.

Maar ook de piëtistische vroomheid weerspiegelt zich in zijn wijsbegeerte, waar hij op de grondslagen van de vondsten der kritiek een godsdienstige wereldbeschouwing opbouwt.

Uit de autonomie van de zedewet leidde Kant af drie eischen („Postulate”) van de praktische rede. In de eerste plaats eischt de praktische rede het groote goed der zedelijke vrijheid. Het theoretisch verstand ziet geen vrijheid. Het kent slechts orde, wet, onontkoombare noodzakelijkheid. Maar de praktische rede, die het zedelijk gebod ontdekt, kan niet anders besluiten, dan dat de mensch vrij is, want het gebod zou geen zin hebben, wanneer de mensch niet in staat ware te

gehoorzamen. Het: gij moett! — leidt tot de gevolgtrekking: gij kunt! („Du kannst, denn du sollst”). Diep innerlijk is de mensch een intelligibel, bovenzinnelijk, boven de natuurwet verheven, wezen. De mensch is vrij!

We zullen straks zien, dat deze zelfde Kant de „radicale boosheid” van den mensch leert, en daardoor de waarheid der Schrift heel wat dieper nadert dan hier. Maar toch heeft zijn postulaat van de praktische rede een tweevoudige waarde, vooreerst, dat, tegenover het rationalisme (van Descartes en Spinoza) de moreele plicht niet uit het denken, maar uit den wil, wordt afgeleid, en ten tweede, dat, tegenover het mechanisch, en dus fatalistisch, materialisme, de zedelijke verantwoordelijkheid van den mensch wordt vastgesteld.

Welk een verschil tusschen Kant en Marx!

De tweede gevolgtrekking van de praktische rede geldt het bestaan Gods. De theoretische (reine) rede kan niet verder komen dan de vaststelling van de idee Gods. Of deze idee werkelijkheid is, kan zij niet weten. Dit weten is een kwestie van het geweten. Ons zedelijk verstand constateert, dat er in het leven van den mensch een tweespalt is tusschen zijn doen en zijn lot. Naar de gewone wet moet op het zaaien van de goede daad het geluk, op het zaaien van de slechte daad het ongeluk volgen, maar de ervaring leert, dat de geschiedenis niet naar dezen regel verloopt en er dus een tegenstelling is tusschen den eisch der rede en de werkelijkheid.

Uit deze tegenstelling ontspringt, volgens Kant, de religie. De zedelijke wil moet besluiten tot het bestaan van een Wezen, al-wijs, al-goed, almachtig, dat de wereld regeert en de disharmonie door gerechtigheid oplost.

Kant beschouwt dus de Godsregering alleen als een wereldherstel, en blijft dus beneden het ideale voorzienigheidsgehoof, waarvan wij in onzen Catechismus belijdenis doen, wanneer wij zeggen, dat óók de tegenstellingen, rijkdom en armoede, voorspoed en tegenspoed, uit Gods Vaderlijke hand ons toekomen.

Eindelijk stelt Kant als postulaat van de praktische rede de onsterfelijkheid der ziel. Ons zedelijk gevoel wordt in dit leven nimmer bevredigd door de voortdurende antithese tusschen den eisch der volmaaktheid en de werkelijkheid der onvolmaaktheid. Overeenstemming tusschen wet en leven vinden wij hier niet. Dus moet er een ander leven zijn, waarin wij komen tot de harmonie, de voleinding, waarnaar onze zedelijke natuur verlangt en waarop ze is nagelegd.

**

Wat zien we nu?

Dat Kant zijn religie kunstig, en in zeker opzicht wettig, opbouwde op den grondslag van de moraal.

De moraal leert ons de zedelijke plichten.

De religie is de verheffing en veredeling dezer plichten tot goddelijke geboden.

Feitelijk is dus voor Kant de religie ethiek, een ethiek, die weliswaar veel hoger staat dan de koele, aardse, nuttigheidsmoraal van het liberalisme, maar toch een gansch ander karakter draagt dan de christelijke moraal, die als leer der dankbaarheid volgt op de verlossing!

Toch is Kant geen brute verwerper van het christendom. Zijn piëtistische afkomst en zijn vromen aanleg, heeft hij in zijn wijsgeerigen godsdienst niet verloochend, maar de poging gedaan de grondwaarheden van de christelijke religie in den stam van zijn stelsel in te enten, en wel door aan de bijbelsche waarheden een andere beteekenis te geven (Umdeutung).

Op deze manier!

Er is een zondeval, maar niet als historisch feit, gelijk dit in Genesis wordt verhaald, — de mensch is als bovenzinnelijk (intelligibel) wezen gevallen, ieder mensch voor zich, en daardoor radicaal boos geworden. Deze boosheid bestaat hierin, dat de zinnelijke motieven sterker zijn dan de zedelijke, dat de zelfliefde sterker is dan de kategorische imperatief.

De boosheid van den mensch is dus niet in den eigenlijken zin des woords zonde, opstand en vijandschap tegen God, gelijk de Schrift ons leert, maar afwijking van de wet en onmacht om haar te volbrengen. Behoudens deze ernstige restrictie, zien we echter hoe Kant's leer van de mensche-lijke boosheid overeenstemt met het roerend klaglied over het zedelijk onvermogen in Rom. 7. —

Radical boosheid eischt een radicale verandering. „Een nieuwe mensch”, zegt de filosoof, „kan de mensch alleen worden door een soort van wedergeboorte, een verandering der harten, die gelijk als een nieuwe schepping is”. Hij herinnert daarbij aan het bekende woord van Jezus tot Nikodemus, Joh. 3:5. De wedergeboorte echter is voor hem een opstreven, door innerlijke kracht, van het „gij moett”, naar het „gij kunt”. Dus zelfverlossing!

God, den mensch keurende, niet naar de uitwendige daad, maar naar den zedelijken wil (die immers in de moraal beslissend is), beschouwt dezen strevendenden mensch als zijn kind. Dezen ommekeer in de verhouding van den mensch tot God

noemt Kant met den bijbelschen term: Rechvaardiging door het geloof.

En zoo gaat het verder. Telkens erkenning van de grondwaarheden van het christendom, maar door Umdeutung. Christus is het ideale „Godskind”, de verlosser, niet door het prediken van een leer, maar door het geven van een voorbeeld, en daarom is het geloof in Christus niet het amen zeggen op een dogma, maar het wandelen in zijn voetstappen. Niet de lijden, maar de dadelijke, gehoorzaamheid van Christus baant ons den weg.

Kant spreekt ook van een christelijke kerk; zij heeft tot taak de bewaring der traditie, de samenbinding der levenden, de opvoeding van het jonge geslacht.

En het rijk Gods is de onzichtbare kerk, de maatschappij der deugdzamen.

De religie van Kant is dus in den diepsten grond een andere dan de onze.

Onze religie rust op de openbaring; Kant baseert zijn godsdienst op de rede.

De christelijke religie leidt den mensch door genade tot deugd; in den godsdienst van Kant is geen plaats voor genade, omdat de mensch ze niet noodig heeft.

Maar inzoverre kunnen wij de religie van Kant waardeeren, dat zij heel duidelijk niet is een franje van de wijsbegeerte, gelijk hij zoo menig ander filosoof, maar de uiting van een heel het leven beheerschenden, ernst, een eerbiedwekkenden honger en dorst naar „gerechtigheid”.

Kant is het type van den rijken jongeling (maar dan met rijkdom van verstand), die vroeg: Wat doende zal ik het eeuwige leven beërven?

Diep onder het verstandelijk zoeken en zedelijk streven deed ook het gevoelig gemoed zijn rechten gelden.

Van alle boeken, die hij gelezen had, zoo verklaarde Kant, had niet één hem den troost gegeven, dien hij vond in den 23sten psalm.

En aan Jung Stilling schreef hij: „Daaraan doet gij wel, dat gij uw echnge vertroosting (Beruhigung) zoekt in het Evangelie, want dit is de onvernieligbare bron van alle waarheid, die, nadat het verstand al zijn terreinen heeft doorgewandeld, nergens anders te vinden is”.

B. W.

UIT DE BUITENLANDSCHE KERKEN.

Eene vergissing die mij dubbel spijt.

Een onaangename vergissing staat in mijn vorig artikel, onaangenaam vooral voor mijn vriend Dr. Alex. Csiksz. Wat toch is het geval! Csiksz bracht, tot ons groot genoegen, een deel van zijn Paaschvacantie ten mijnen door. Voor eenige weken las mij iemand, die alhier kennis met hem had gemaakt, voor de benoeming tot Hoogleraar aan de Universiteit van Debrecen van Dr. Alexander Csiksz en daar het ons niet zoo gemakkelijk valt het onderscheid tusschen de uitspraak van de namen Csiksz en Csiksz te doen hooren, meende ik tot mijn blijdschap, dat den jongen Alexander Csiksz deze groote onderscheiding was te beurt gevallen.

Zoo maakt men vergissingen, die den betrokkenen onaangenaam moeten zijn en onaangenaamheden kunnen veroorzaken! Dit zou mij spijten en daarom tracht ik dat te voorkomen door mijne vergissing, zoodra mogelijk, te herstellen. Toen ik later mij zelf wilde vergewissen of ik wel goed had gehoord, was het bewuste nummer van „De Standaard” niet meer onder mijn bereik. Daar men zoo licht gelooft wat men gaarne wil gelooven, ging de door mij gewaande benoeming er met blijdschap in. Van eene vergissing die mij dubbel spijt, schreef ik daarom wijl — ik zal voorzigtiger zijn — indien ik mij niet vergis, de benoemde Dr. Alexander Csiksz dezelfde is, dien wij tijdens ons verblijf in 1922 te Boedapest veel hebben ontmoet, gehoord en gesproken. Onze herinnering aan dezen ongehuwden hoogleraar van de Hoogeschool te Debrecen, die thans aan de nog jonge Universiteit van deze zoo bekende stad is benoemd, kan geene andere dan eene aangename zijn. Hij was het Nederlandsche gezelschap, dat verleden voorjaar voordrachten hield te Boedapest, Debrecen en Saros Patak, in het weleens Hongaarsch Genève genoemde Debrecen, toegevraagd tot leider. In den grootsten eenvoud, met de meest ongekunstelde voorkomendheid en met zeer hartelijke welwillendheid heeft hij, in het waarlijk grootsch hotel, waarin wij de gastvrijheid der Hoogeschool genoten, ons verblijf aldaar aangenaam gemaakt. Wij zagen ook nog zijn eigen hoogst eenvoudig vertrek in het „hospitium”, dat hij bewoonde. Echter uit wat Prof. Csiksz in het debat te Boedapest bracht, voelden wij toch, dat hij niet eens geestes met onze professoren was. Ik meen mij niet te vergissen indien ik beweer, dat van de vele Hongaren, die op zeer waardeerende en welwillende wijze in debat traden met onze Hoogleraren, nadat deze hun zeldzaam heldere en principiële referaten hadden gehouden, Prof. Csiksz de meest geleerde bestrijder was. Uit den bijval, dien hij telkens weer oogstte, kon men ook merken, dat er onder de conferentie-leden meer-

deren waren, die hem bemerkten, dat hij met hem in zichte van staat in een en een ander, dat Theologie de onze beide om had ik, key dan d noemd gewe land en me oede aan scho stude om aan studeeren gebracht. De gereformeer jaren in he ditzelfde vruchten af sche stude studeerden aanraking g ben zij die en hebben gelden op laatste bew nog immer ik het om ik er met a doet tot he zijn en het zwaar getre doet om te Kampen Ho Door den in nummer Hoogleraar maken de predikanten verre van Van wat o garige moel van het co gaarsche s te komen, kunnen da Hongarije l in het bizo in zijn di rijkste troo

Hoe echt waarvoor i zich in de de vraag verstand Zijn er die ons d centreeren Dr C. L een versti leiden.

Somm van zien vindt, o kunnen Deze Niet. Ijke schijnse mee be hervorm Zoo leiding Vrijer e Waar Tegei aan w provinc Tegei van Je de Her Aller De l 't gewet gemeen Roomsc voorste gerlijke Wat wel de wetsvo

Onder fabi behoort